

Mellanspett ♀ juv.
(*Dryobates medius*)
Konservator J. Muhrman, Skänninge

På mellanspettens tid

Tyst eko efter mellanspetten

En disig höstdag 1999 följer vi Kristina och Bertil "Bisse" Wahlin på stigen ned mot Fornhemmet i Bjärka-Säby utanför Linköping. Här har de vandrat många gånger förr, särskilt på mellanspettens tid. Vi befinner oss i klassiska hackspettmarker. Just här hade mellanspetten ett av sina sista revir i Sverige. Plötsligt hejdar Bisse oss vid en av de stora knotiga ekarna som står inträngd av uppväxande sly.

- Däruppe häckade ett mellanspettpar under några år, avslöjar han och pekar upp mot ett hål i den mäktiga ekens grova bark.

Kristina Wahlin följer stammen med blicken upp mot den gamla boplatsen högt upp i trädet. Under en kraftig grenklyka får hon syn på hålet och nickar instämmande.

Precis som förr spejar de upp mot ekjättarna som omgärdar stigen. På ena sidan skymtar Stångån. På den andra döljer Hjorthagens grånande gärdesgård en flock skygga dovhjortar. Det knäpper i marken, när de flyter fram med stor elegans mellan ekar, som hade vidbrättade kronor redan då denna "diurgård" anlades på 1660-talet. En silverglänsande häger sträcker på benen i luftrummet ovanför oss. Samtidigt lyfter några kanadagäss från Stångån litet längre bort. Taktfasta vingslag ackompanjeras av ett ihärdigt trumpetande när de ger sig av. Mellanspetten tystnade däremot för gott i dessa marker i början av 1980-talet. Lövängarnas egen fågel gjorde för övrigt inte mycket väsen av sig ens när den levde här. Mellanspetten trummade inte som andra hackspettar.

- Det var bara om vårarna som hanen hade ett jamande läte för sig som var lätt att känna igen, påpekar Bertil Wahlin.

Han beskriver ljudet som ett "ähk, ähk, ähk" - nästan som om mellanspettarna var födda med ett klagande nödrop efter ek, ek, ek. Ekar i ängar, hagar och lundar var livsnödvändiga för dem.

Med den smala näbben som pincett och den klibbiga tungan som metrev plockade de fram skalbaggs-larver och andra godsaker från murkna stubbar, ur stammarnas djupa skårar och från grenar med flagnande bark.

Kristina och Bertil Wahlin minns nyårsdagen 1947. Som nyblivna östgötar gav de sig ut på en av sina första vinterutflykter i området söder om Linköping, den trakt som långt senare skulle komma att kallas eklandskapet.

De stannade till vid Sundsbro i närheten av Sturefors för att titta på fåglar i Stångåns vinteröppna vatten. I en ek alldeles vid brofästet fick de syn på en brokspett. Längre och väl kunde de iakttä fågeln, som visade upp sig utan blygsel bland grenarna. Var det verkligen en mellanspett? Även för ett halvsekel sedan var mellanspetten en raritet. Redan då utgjorde de östgötska markerna runt ekgodsens Sturefors, Bjärka-Säby, Brokind och Adelnäs artens enda kvarvarande fäste i landet.

- När vi kom hem och slog i några fågelböcker fanns det ingen tvekan längre. Det var vår första mellanspett!

Mötet med mellanspetten fick inleda Bertil Wahlins naturdagbok för 1947, noggranna noteringar i en liten anteckningsbok med svarta pärmar; (under decenniernas lopp hann dagböckerna fylla sex hyllmeter hemma i den wahlinska bokhyllan). 1947 väckte han också nytt liv i den sedan länge avsomnade Östergötlands naturalhistoriska förening. Ett par år senare tog han initiativ till att bilda Linköpings fågelklubb.

- En av de viktigaste uppgifterna blev att kartlägga var mellanspetten höll till i ekmarkerna söder om Linköping, berättar Bertil Wahlin.

I början av 1900-talet fanns mellanspetten från Skåne upp till Mälardalen, men från och med 1940-talet levde den enbart kvar i Östergötland. Den minskande stammen av mellanspett var i mitten av 1970-talet nere i endast 15-20 par. Under perioden 1975-1981 höll Börje Pettersson, då ekolog vid Sveriges lantbruksuniversitet i Uppsala, kontroll på nitton häckande mellanspettpar. På dessa sex år födde de tillsammans bara upp åtta ungar. Hälften svarade ett enda par för. 1979 återstod endast 10-20 mellanspettar i några få isolerade revir. I boken "Ekarnas hagar" (1987) beskriver Börje Pettersson den förestående ekologiska kraschen för arten så här:

”Den ömtåliga situationen betydde att varje liten störning, som i vanliga fall skulle vara betydelselös, kunde bli ödesdiger. Sällsynta fåglar drar uppmärksamheten till sig och det gavs exempel på både tanklös klumpighet – som då någon av nyfikenhet (vill man tro) klättrade upp i en bostubbe vid ån så att den föll i vattnet – och direkt sabotage. Vid ett bo i en al fann vi att någon äggsamlare hade skurit upp en lucka och plundrat kullen.”

I ett försök att rädda mellanspetten organiserades vakthållning vid boplatserna. Holkar sattes upp för att inte starar skulle konkurrera om de naturliga bohålen. Länsstyrelsen fridlyste särskilt känsliga partier som fågel-skyddsområden. Den 8 januari 1982, en kylig vinterdag med arton minusgrader, antecknade Börje Pettersson ”en mellanspetthane i anslutning till en upphängd talgklump väster om vägen till Sundsbro, är det den sista?” Han tvingades senare notera: ”Det var det.”

En karaktärsart i de mosaikartade ekmiljöernas ekologiska nätverk hade gått förlorad och fanns inte längre kvar i den nordiska fågelfaunan. Mellanspetten lämnade ett tyst eko efter sig. Fortfarande stämmer mellanspettens utdöende från ekmarkerna söder om Linköping till eftertanke – en ekande varningssignal för vad som kan hända i ett ekosystem som är känsligt för störningar. Bertil Wahlin granskar det uppstoppade exemplar som vi fått låna med oss från Linköpings fågelklubbs samlingar. Litet blek i färgerna sitter en ung mellanspetthona på sin sockel. Närmare än så här går det inte att komma en mellanspett i dessa trakter numera.

Ibland har det kommit larm om överlevande exemplar. Bertil Wahlin, som under 1980-talet var folkbildare i Sveriges televisions ”Mitt i naturen” där han blev ”Bisse” med hela svenska folket, har under årens lopp fått många påringningar från människor som trott sig ha sett mellanspetten på nytt. Det är observationer som han varje gång kunnat avfärda.

– De ”mellanspettar” folk sett är utan undantag unga exemplar av större hackspett. De har

röda hjässor som ungfåglar och kan i hastigheten förväxlas med mellanspetten, påpekar han.

Som den ideella naturvårdens representant i olika styrelser och stiftelser har Bertil Wahlin under flera decennier varit med och påverkat naturvårdens inriktning i Östergötland. I över trettio år deltog han i länsstyrelsens naturvårdsarbete, något som började med en plats i naturskyddsrådet från 1953. Där diskuterades alla förslag om fridlysningar, naturminnen och naturreservat.

– På den tiden handlade det oftast om att fredda enskilda objekt, som enstaka ekar. Det var naturligtvis en svaghet att ingen då insåg att det är nödvändigt att skydda hela naturmiljöer för att bevara den biologiska mångfalden i ett eklandskap. Det måste finnas stora sammanhängande lövområden som inte styckas upp av granplanteringar för att en art som mellanspetten skulle haft en chans att klara sig, betonar han.

Ekarna runt omkring oss i Bjärka-Säby är flera hundra år. De finns kvar sedan den tid då eken var fredad på adelsgodsen, men livegna som kungligt regale på andra marker. Vi hittar spillning efter läderbaggas i det murkna trämjölet inne i en av de ihåliga ekarna. Högt upp i en rakstammad ek skiner en saffransticka som solen. Men i kanten på åkern bara några hundra meter bort närmar sig granskogen. Senare tids forskning på hur användningen av marken förändrats i eklandskapet runt Bjärka-Säby under 300 år – ett område på 2500 hektar – visar att granen ökat från 60 hektar i slutet på 1600-talet till 1000 hektar i slutet av 1900-talet. Under samma period har alla produktiva slätterängar försvunnit, trots att de utgjorde en fjärdedel av området för tre sekler sedan.

– På de stora godsen lades under 1600–1700-talen medvetet grunden till en jordbruksdrift, där gräsväxten fick utgöra basen för djurhållningen. I de stora halvöppna markerna som födde boskapen genom slätter

och bete blev ekar i glesa förband ett viktigt inslag. Under århundradena skapades ett landskap som vi idag betraktar som typiskt svenskt, men som det numera bara finns få rester av. Ett landskap som funnits så länge har vi en skyldighet att bevara, understryker Bertil Wahlin.

Han tänker framför allt på det östgötska eklänets stora gods i närheten av Linköping, Åtvidaberg och Norrköping. Det är marker som hyser så gamla ekar att de har avgörande betydelse för att sällsynta lavar, svampar och insekter ska överleva. Ekarna var nödvändiga för mellanspettens livsföring. De tog för sig av insektsliv och de åt av ekollonen. Precis som ugglor och fladdermöss valde mellanspettarna allt som oftast också att bo i ekar, även om de föredrog att häcka i murkna stammar och stubbar av al, asp, björk och oxel längs med Stångåns stränder. En av naturvårdens viktigaste uppgifter är att se till att ekmiljöerna räddas så att inga fler arter går förlorade – det har Bertil Wahlin poängterat många gånger under 1990-talet.

– Som alltid handlar det om pengar. Godsen måste anpassa sin produktion till vad som betalar sig och det gör inte ekarna. Vågar man tro att ekmarkernas artrikedom ska värderas högre än penningens makt? Förhoppningsvis kan EU:s miljöfonder bidra till att landets ekområden bevaras, säger han.

För mellanspetten är det dock för sent. Denna hackspett finns fortfarande kvar i Polen och längre ner på kontinenten, men någon inplantering för att få den tillbaka hit vill Bertil Wahlin inte se. Att återinföra mellanspetten på konstlad väg var han motståndare till redan när sådana förslag kom på tal i början av 1980-talet.

– En del hävdar att mellanspetten fanns kvar här som värmerelikt från stenålderns tid, men det betvivlar jag eftersom det saknas riktigt gamla uppgifter om den. I Östergötland befann sig mellanspetten på sin nordgräns. Att den levde här under några hundra år kan ha berott på tillfälligheter, som kan upprepas på nytt.

Ska den komma tillbaka måste det ske på naturlig väg. Vi går ju mot ett varmare klimat som gynnar eken. Mellanspetten har bevisligen en gång i tiden tagit sig in i landet, så vem vet – kanske den återkommer. Fast det kan förstås dröja 100-200 år tills den når våra trakter igen.

Så funderade Bertil Wahlin om mellanspettens möjligheter att åter häcka i det östgötska eklandskapet, när vi mötte honom och hans Kristina en höstdag för snart arton år sedan bland de gamla ekarna nära Fornhemmet i Bjärka-Säby.

Alltför små och isolerade ekmiljöer med för litet inslag av död ved blev mellanspettens fall. På ett par decennier har dock en del hunnit hända. Det har skett – och sker – en alltmer målmedveten restaurering av ekmarker i länet. Klimatförändringarna är på väg att bli en realitet. Och för två år sedan upptäcktes två mellanspettar på Gotland, en hona i Lummelunda och en hane som hölls hemlig ett par mil därifrån. Så kanske behöver det inte gå 100 år tills mellanspetten åter hörs ropa "ähk, ähk, ähk" i det östgötska eklandskapet...

/Birgitta och Bengt